

„Audiebat unusquisque lingua sua...”

A liturgikus szövegek fordításáról

Amikor a II. Vatikáni Zsinaton szóba került, hogy a római liturgia egyes tételeit időnként anyanyelven is lehessen mondani, az ellenzők két érveléssel védelmezték a latin megtartását: egyrészt az Egyház egyetemességének jelét és eszközét látták benne, másrészt attól tartottak, hogy a liturgia precíz és gazdag teológiai tartalma elvesz, ha száz országban ezer nyelvre fordítják. A javaslat védelmezői viszont mindkét aggodalmat indokolatlannak tartották. Azt mondták, a liturgia egyetemességét nem a nyelv, hanem a liturgikus szövegek és rítusok egysége fogja biztosítani. Másrészt azt állították: a modern nyelvek is vissza tudják adni a liturgikus szövegek tartalmát; ez nem a nyelven, hanem a fordítókon múlik.

A javaslat „átment”, végrehajtása pedig minden kézfeletet (és zsinati előírást) túllépő tevékenységet indított meg. Azóta a nyelvi reformnak haszna is, kára is nyilvánvalóvá lett: a liturgia szövegei elvileg megközelíthetőbbek lettek az embereknek (és a latinul egyre kevésbé tudó papságnak); de az aggályosok ellenvetései is igazolódtak. A latin elvetése nem a nyelvi egyetemességét ásta alá, hanem a liturgia *tartalmi* egyetemességét: míg a pap latin misézésnél sem bátor, sem képes nem lett volna arra, hogy átfogalmazza a liturgiát, anyanyelvén úgy érezhette, hogy *rendelkezik* a szavak felett. Ez a liturgikus szövegeket – legalábbis Nyugat-Európában – gyakorlatilag kiszolgáltatatta a misézők kénye-kedvének.

A másik vonatkozásban: a szövegek pontos tartalmi visszaadása olyannyira nem történt meg (egyetlen nyelven sem), hogy ma már szerte a világon könyvtárnyi irodalma van az új fordítások elleni panaszoknak. Nem mintha a modern nyelvek nem járhatták volna végig a liturgikus nyelvvé válás fáradtságos útját, de a „dispensatores mysteriorum”, a liturgia sáfárjai *nem is akarták* azt végigjárni. Ahhoz, hogy a fordítási tevékenység sikeres legyen, nagyobb szellemi fegyelem, egyértelműbb római utasítás és szélesebb teológiai-nyelvi kultúra kellett volna. A fordítások megkezdése nagyobb előkészületet kívánt volna, például meg kellett volna először jelentetni jó szakemberek tollából egy világos szövegértelmezést, s nem rábízni Zuluföldtől Hollandiáig és Amerikától Magyarorszáig a jól-rosszul felkészült szövegezőkre azt feladatot, hogy kihüvelyezzék és nyelvükön megjelenítsék az általuk sem jól értett latin mondatok értelmét. Ahogy a szövegek értelmezését, úgy a fordítások alapelveit sem határozták és vitatták meg: a kellő vizsgálódások nyomán kérielt alapelveket ötletszerűen „bedobott”, átvett szlogenek helyettesítették. Az elmúlt harminc év liturgikus fordítási kísérletei nemcsak a „végtérmeiket” nézve vizsgáztak rosszul, de pszichológiailag is nagy kárt okoztak. Egyszer még eljön a kor, amikor az egyháztörténészek meg fogják vizsgálni, mennyi teológiai és egyházfegyelmi probléma vezethető vissza a liturgikus fegyelem (jogi, de még inkább tartalmi fegyelem), ezen belül a nyelvi fegyelem fellazulására.

Dobszay László zenetörténész, karnagy, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakának tanszékvezető egyetemi tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

Azt hiszem, mindennek – megfelelő példákkal illusztrált – megtárgyalása konferenciákat és könyveket érdemelne. A jelen cikk nem vállalkozik többre, mint hogy a kérdés összetevőjére hívja fel a figyelmet: bizonyos alapelvek tisztázandóságára és a fordítási ideáknak a liturgikus műfajoktól való függőségére.

I.

Említettem az imént, hogy a fordítási alapelvek komoly átgondolását jelszerűen ismételtetett félígazságok helyettesítették. Először erre szeretnék néhány példát felhozni.

1. *A liturgikus szövegek célját* egyesek – az egész liturgia céljával együtt – egyoldalúan és szűkösen antropocentrikus szempontból ítélik meg. „A liturgia van az emberért, s nem az ember a liturgiaért” - mondják. E megfogalmazás azonban igen csalfa, már csak azért is, mert ezt az embert azonosítja az emberrel. Számos példát tudunk hozni a profán szférából is arra, hogy az emberiség javát szolgáló valódi értékek látszólag ellentétesek lehetnek az itt-és-most-ember érdekeivel. A környezetvédelem az emberek egyes csoportjait korlátozza, de az emberiség hosszú távú érdekeit szolgálja. A könyvtárakat az adott ország, város lakosságának kis hányada látogatja, mégis az emberiség elszegényedéséhez vezetne azok lerombolása. A mesterművekben fejeződik ki az emberiség legkiérleltebb tapasztalata, noha azokat csak kevés ember „érti”. Bach műveit nem egy maréknyi hangverseny-látogató kedvéért játszunk, hanem azért, mert láthatatlan és áttett módon mindannyiunk hosszú távú „érdeke”, hogy azok éljenek. Az igazi művész nem is az éppen jelenlévő közönség tetszéséhez idomítja Bach-játékát, hanem neki Bach és a Bach-mű a mérce; azt szeretné elérni, hogy a közönség tetszése alakuljon Bach művészetéhez, nem pedig fordítva.

A liturgia az Egyház hosszú távú értékeit és „érdekeit” őrzi, melyből minden nemzedék kegyelmet meríthet, s ez nem áldozható fel az éppen adott kor, hely, embercsoport vagy egyházi vezető ízlésének.

A liturgia jótékony hatása nem merül ki abban, amit az emberek belőle felfognak, hanem isteni erő működik jeleiben. Ezek a jelek (így a szövegek is) éppen ezért kegyelmet közvetítenek akkor is, ha ezt a jelenlévők nem értik, vagy csak töredékesen értik.

Pedig akkor még nem is beszéltünk a liturgia másik céljáról: Isten méltó dicséretéről!

A liturgikus szöveg funkciója az Egyházban elsősorban nem az, hogy a jelenlévők számára tanító, hitébresztő üzenetet hordozzon. *A liturgikus szöveg az Egyház imádságos hitének kifejezője, összegzője, klasszikus megfogalmazója és megőrzője.* A liturgikus szövegben az Egyház hite tükröződik, nem csak negatív, tehát annyiban, hogy a liturgikus szöveg nem állhat ellentétben az Egyház hitével, hanem pozitív is: a liturgikus szövegek a hittartalom bőségét, gazdagságát, életerejét, a hitelemek egymáshoz való viszonyát sűrítik magukba, a mindennapoknál sokkal átfogóbb, mondjuk így, üdvtörténelmi léptékű „Sitz im Leben”-ben (s éppen ezért senki más, a legszuggesztívebb vagy legszentebb pap sem, csak az Egyház illetékes a liturgikus szövegek „megaliktására” illetve jóváhagyására).

A klasszikusan megfogalmazott liturgikus szövegekből meríthet és azokra hivatkozhat a teológia, belőle ihletést és normákat állíthat a lelki élet, aszketi-

ka, misztika; a liturgia vezérfonal a katekézishez, de tnyanakkor irányvonal zsinati dokumentumokhoz is. A liturgiához igazodva az egyházi élet korrigálhatja a lelkiéleti vagy teológiai irányzatok egyoldalúságait. A liturgikus szöveg halk szívóssággal tanítja a papokat arra, hogyan gondolkozzanak, mit mondjanak a prédikáló- és gyóntatószékben. *Ha a liturgikus szövegeket nem tartjuk tiszteltben, ha önkényesen újrafogalmazzuk vagy másodlagos célok érdekében félrefordítjuk őket, akkor elvesztik ezt az egész egyházi életet átjáró, kordivatoktól független, az állandó jelenlét révén inspiráló erejüket. „Az embert”, az Egyház egészét hosszú távon az a liturgikus szöveg (és szövegfordítás) szolgálja, mely a rövid távú, látszatzélok kiszolgálásáról lemondva, e nyelvi szentélyt rombolás nélkül megőrzi.*

2. Az új szövegfordítások másik fő jelszava az „érthetőség” volt. Gyakran emlegették 20–30 évvel ezelőtt: „Úgy kell lefordítani a liturgiát, hogy egy öt-éves gyermek is megértse”. Bármennyire elutasítják is a „haszonelvűséget” az erkölcsprédikációk, végső soron maga az Egyház is beleeshet egy fajta haszonelvű magatartás kelepéjébe. Következetes végigvitele azt jelentené, hogy a Credo-ból csak azt imádkozzuk, amit az öt éves gyermek is megért. Mínthogy az Egyház tanító küldetése nem vitatható, a liturgikus szövegek efféle „pedagógiai” megítélése igaz lenne akkor, ha a liturgia lenne az egyetlen „kommunikációs közeg” az ember és az Egyház között. De nem így van. Az Egyház tanítását közvetíti a hittanoktatás, a prédikáció sokféle fajtája, a lelki irodalom, a lelki vezetés, a teológiai ismeretterjesztés, de a maga módján az ájtatosság, a magánimádság, a meditáció is. E változatos és sok tekintetben esetleges színvonalú, irányultságú tevékenység képes arra, hogy a liturgia által klasszikusan megfogalmazott gondolatokat feloldja, az emberekhez közelebb vigye, számukra érthetőbbé tegye, alkalmazza, cseppekben adagolja. Ugyanakkor ennek a változatos és esetleges színvonalú és irányultságú tudatformáló tevékenységnek életbevágóan szüksége van egy olyan szöveganyagra, mely *nem* változatos, *nem* változó, *nem* esetleges színvonalú és irányultságú, hanem megbízható, az Egyház által szavatolt, kordivattól és egyéni vagy csoporthajlamtól független. Ilyen normaszövegek „elméleti” síkon a hitvallások, katekizmusok, a tanítóhivatal hivatalos szövegei, s ilyen normaszövegek „gyakorlati” síkon a liturgia szövegei. Mindez pedig nem csak a hivatalos egyházi kiadványok szövegeire vonatkozik, hanem magától értődően a fordításokra is.

A liturgia szövegei évszázadokon át táplálták az Egyház életét, tanítását, lelkiségét úgy is, hogy a hívek előtt érthetetlen latin nyelven hangzottak el. A fent említett csatornákon át jutott el ez a liturgikus tartalom az emberekhez. Érthető a „felnőtt” világ igénye, hogy a liturgia szövegei ne csak e közvetítő formákon keresztül jussanak el hozzá, hanem közvetlenül is. Ezért jelentek meg már több mint egy évszázada kétnyelvű misszálék, zsolozsmakönyvek, s ebben az irányban lépett tovább a II. Vatikáni Zsinat. De becsapjuk Isten népét, ha a liturgia szövegeit rossz fordításokban adjuk elé. Azt leheti, most végre valóban eljutott hozzá a maga eredetiségében az Egyház imádsága, s helyett az „érthetőség” érdekében megmásított, felhívított gondolatok, a szöveg helyett annak hozzávetőleges körülírásai szólnak meg.

Valóban „érthetőnek” kell-e lennie a liturgikus szövegnek az öt éves gyermek számára? Nem. *Elérhetőnek* kell lennie a liturgikus szövegnek mindazok számára, akik annak szókincsét ismerik. A szókincs egy fogalomkincs

jelrendszere. Az, akit bevezettek abba a fogalomkörbe, melyről a liturgia szól, s az, aki a megfelelő fogalmakhoz következetesen használt, pontos szókincset asszociál, az képes arra, hogy lényegében megértse a liturgikus szöveget. Két következményt tartalmaz a fenti állítás:

a) A liturgikus szöveg megértésének mércéje nem a vallásilag tanulatlan vagy helytelenül tanított kívülálló, hanem a misztériumba szorgalmas munkával bevezetett hívő. Aki nem tudja, vagy nem hiszi azt, amit az Egyház a liturgiában hisz és művel, az nem lehet értője, de nem is lehet mércéje a liturgikus szöveg „érthetőségének”.

b) A nyelv sajátága az, hogy egyértelmű kapcsolatot létesít a jelölt dolgok és a nyelvi jelek között. Nem elég tehát a hitet megtanulni: meg kell tanulni az Egyház nyelvét. Mindazok, akik új és új nyelvi jeleket akarnak a vallási fogalmakhoz kapcsolni (tegyük fel – jóhiszeműen –, hogy hiteles vallási fogalmakhoz), tönkreteszik az Egyház kommunikációs rendszerét. Gondoljuk el, mi történne, ha például a katonaságnál mindig újrafogalmaznák a parancsszavakat; vagy az atomfizikában minden cikk újanevezné az alapfogalmakat, stb. Az Egyház kommunikációs rendszerének nemcsak tereket, hanem időket is át kell fognia. Merő tudatlanság vagy tudatos félrevezetés az a gyakran olvasható állítás, hogy a mai ember nem érti az Egyház nyelvét, s ezért számára mindent újra kell fogalmazni. Ugyanazzal a gondossággal és fáradtsággal, mellyel az *élet más területein* minden generáció átadja tudását a következőnek, a vallási gondolat és annak adekvát nyelvi jelrendszere is könnyen átadható. Az „üdvösséget” nem kell másként elnevezni. Nem az „üdvösség” szót nem érti a mai ember, hanem az üdvösség fogalmát (ha nem tanítják meg neki). Éppen ellenkezőleg van a dolog, mint ahogy ma szélében-hosszában hallani: az segíti a vallási fogalomrendszer megértését, ha következetesen használjuk az örökölt nyelvi jelrendszert, a vallási nyelvet. A fogalomrendszer megtanításának legeredményesebb útja pontosan a „nyelvtanuláson” át vezet.

Vagyis: a liturgikus szöveget úgy kell lefordítani, hogy az tartalmában teljes értékű, klasszikus formula, stílusában szakrális imádságszöveg legyen, tekintet nélkül az „érthetőségre”. Viszont a hitoktatásnak eszköztárral kell bírnia, mely e szövegeket minden (nemcsak értelmi) szempontból felfoghatóvá, érthetővé teszi a hívő számára. Ebbe az eszköztárba beletartozik a memorizálás, az idézés, a szómagyarázat, a kereszbeértelmezés (egyik szövegből a másikra átutalás), a sokféle szituációban való felhasználás, s természetesen a dogmatikai vagy morális kommentár is. (Minderről részletesebben lásd „Liturgikus pasztoráció – liturgikus lelkiélet” c. írásomat, *Jel* 1991.)

3. A „korszerűség, modernség” a következő megvizsgálandó követelés, mely szerint minden kornak a maga nyelvén kell újrafogalmazni a liturgikus szövegeket, nyelvileg pedig: szakítani kell minden „archaizmussal”, és a mai köznyelven készíteni el a fordításokat. Valójában a posztulátum mindkét felével baj van.

Az első felét illetően elég most annyit mondani, hogy mind az egyháztörténelem, mind a teológiai logika ellene mond neki. A római liturgia (és minden egyes nagy liturgikus család) nagy százalékban változatlan volt évszázadok, lassanként évezredek óta, s az „újítás” inkább gyarapodásban mutatkozott meg, mintsem az alapvető örökség elvetésében. Ennek oka nem az egy-

ház(ak) valamiféle konzervativizmusa, hanem az, hogy a liturgia nem a mindennapokról beszél, hanem az üdvösség legfőbb, kortól független dolgairól. Az üdvösség dolgairól szóló tanításnak *alkalmazása* persze minden kornak új problémát jelent. Ezt az adaptációt kell segítenie a hitoktatásnak, prédikációnak, lelki irodalomnak. Üdvösségünk alaptényezői azonban ugyanazok: olyan egyszerűek és maradandóak, mint a kenyér és víz az étkezésünkben. Ezeket az alaptényeket rögzíti le a liturgikus szókészlet, terminológia. A liturgikus nyelv dolga, hogy ezeket a terminusokat *használja*, a katekézis dolga, hogy megmagyarázza és életre keltse.

A maradandóságot szolgálja az is, hogy a katolikus liturgia mindvégig megmaradt alapvetően biblikus jellegűnek: az orációkat, prefációkat és kánonokat leszámítva szinte minden szövegét a Bibliából meríti. Így a „korszerűség” hátrányai, a korhoz kötöttség (s vele járó gyors elavulás) kevésbé fenyegetik, mint ha fogalmazott szövegekkel lenne tele.

A posztulátum második fele az anyanyelvi (esetünkben: magyar nyelvi) eszményt érinti. Bizonyos megszorításokkal természetesen elfogadható, hogy a fordításnak a *mai* magyar nyelven kell készülnie. Amde:

a) Melyik mai magyar nyelvről van szó? A kérdésben jártas szakemberek tudják, hogy egy nyelv nem csak diakronikusan (időbelileg) differenciálódik, hanem szinkronikusan is (stílusrétegek). Más egy bulvárlap nyelve, mint a színvonalas folyóiraté, más az utcai beszélgetésé, mint egy ünnepi szónoklaté, más a diákok nyelve, mint a költői nyelv, noha ugyanakkor e rétegek között közös alap a magyar nyelv alapstruktúrája, és „átjárás” is bőven adódik. Úgy vélem, nem vitás, hogy a liturgikus szituációt számításba véve *nem a társalgási köznyelv, hanem a magyar irodalmi nyelv a norma*. Amit az irodalmi nyelv (például az igényes szónoklatok, esszék, drámák) nyelve elfogad, az elvben hozzátartozik a mai magyar nyelvhez. S ebben igenis helye van olyan „archaizmusoknak” is, melyek a mindennapi társalgási nyelvben kevésbé használatosak. Mások ugyanis a nyelvhasználat céljai és meghatározó tényezői a liturgikus funkció s más a piaci beszélgetés esetében. Aki ezt a tényezőt mellőzi, a nyelvi funkcionalizmus törvényét nem ismerve nyúl a kényes témához.

b) A mai magyar nyelv differenciálódik a tárgy oldaláról is. Más szókészlettel, fordulatokkal élnek a szerzők (sőt más-más grammatikai szerkesztést preferálnak), ha az atomfizika, a mikrobiológia, az irodalom, a történelem tárgykörében nyilatkoznak meg. Jogos, hogy legyen egyházi magyar (ezen belül: katolikus, református, orthodox, stb. magyar nyelv), sőt azon belül némileg más nyelvi ideálhoz igazodhat a teológia, az elmélkedés, a liturgia. A liturgia esetében egyértelművé kell tenni, hogy *a cél egy szakrális magyar nyelv megteremtése*. A szakrális nyelv tulajdonságainak felsorolásától most el kell tekintenünk, e kérdéssel sok kiváló írás foglalkozott már (anélkül, hogy egyházi részről ezeket tudomásul vették, vagy akár elolvasták volna). Mindegyesre a magyar szakrális nyelv megteremtése új feladat, de vannak előzményei, hogy csak néhányat említek: a népi kultúra szertartási nyelve, a magyar egyházi irodalom klasszikusai, az igényes imádsághagyomány (pl. Pázmány imakönyve), más felekezetek szertartási nyelvének tanulmányozása.

c) A liturgia nyelve emelkedett, ünnepi nyelv. Amint minden természetfeletti a természetes alapra épül, úgy a szakrális nyelvnek is van „természetes” alapja: az irodalmi, költői nyelv. Nem tudom, liturgikus fordítóink

mennyire vannak otthon a magyar irodalomban (beleértve XX. századi mai irodalmat). Mindenesetre az a tény, hogy sok természetes megoldást elavultnak nyilvánítottak, holott azok mai irodalmi nyelvünkben bevettek, arra mutat, hogy túl otthonosak nem lehetnek a magyar irodalomban.

Itt kell szóba hoznunk azokat a bibliai nyelvhez tartozó kifejezőmódokat, melyeket az új fordítások mint „archaizmusokat” töröltek eszköztárukból. Ilyen például a szenvedő szerkezet és az elbeszélő múlt igealak. Úgy látszik, nem magyar idioszinkráziáról van szó: a mai angol, német nyelvhasználatban például a passzív szerkezet teljesen bevett, szinte gyakoribb, mint az aktív, a liturgikus fordítások mégis kerülnek. Az ellenézés oka úgy látszik, mégsem a „régiség”, hanem valami internacionálisan elterjedt egyházi tabu.

Az, hogy a mai magyar nyelvben kivételesnek és választékosnak mondható „régies” formák egy bibliafordításban vagy liturgikus szövegben használatosak-e, elhatározás dolga (gondoljunk például a Károli-biblia nagy tekintélyére). Elképzelhető, s van is rá példa, hogy a gyülekezet ezeket a patinás, hagyományos, egyházas nyelveket tartozékként észleli. A „régis” nyelvi formák teljes elfogadásának ellentéte azonban nem feltétlenül azok teljes kiküszöbölése lehet, hanem mértéktartó és átgondolt használata is.

A *szenvedő szerkezet* például olyan jelentéstartalmat hordozhat, amit az aktív szerkezet nem tud, vagy csak nyakatekertten tud kifejezni. Mikor célszerű a passzívum használata? Akkor, ha figyelmünk középpontjában a *cselekvés tárgya* áll, arra figyelünk, mi történt a cselekmény során a tárggyal. Nem tudjuk, vagy nem kérdezzük, vagy nem arra figyelünk, hogy *ki* a cselekvő. A szenvedő szerkezet helyénvaló, ha törvényszerűen bekövetkező eseményt közmondás-szerű tömörséggel akarunk kijelenteni. „Aki magát felmagasztalja, megaláztatik”. Ez a nyelvi forma azt is kifejezi, hogy az önfelmagasztalás már mintegy magában hordja a megaláztatást, a megaláztatás törvényszerűen be fog következni, s ez nem akárkik döntésén múlik, hanem maga az isteni elvégeztetés hoz ítéletet fölötte. Az általános alany használata ilyen esetben szürke, félrevezető és erőltetett: „Aki magát felmagasztalja, azt megalázzák.” Az általános alany ellenére titkos kérdésünk az: „Kik alázzák meg?” A többes szám ellene dolgozik annak, hogy egyetlen valakinek, Istennek tulajdonítsuk a megaláztatást. Végül pedig az aktív nyelvi forma azt az érzetet kelti, hogy valakik elhatározásán múló válasz-cselekedet lesz a megaláztatás. A szenvedő szerkezet mindezt a melléértést kizárja. Az efféle torzítás szinte minden esetben bekövetkezik, amikor a bibliafordítás általános alanyt adja vissza a szenvedő szerkezetet. Ezzel természetesen nem mondom, hogy *minden* szenvedő igealakot szenvedő igealakkal kell magyarul visszaadnunk. De annak alkalmazását kizárnunk sem szabad.

A XX. századi magyar irodalom is cáfolja, hogy a szenvedő szerkezet ma használhatatlan lenne. Bár a mai magyar irodalmi nyelvben ritkább a passzív szerkezet, mint korábban, de nem hiányzik, s éppen kivételessége miatt igen nagy a stílárís-emóciós ereje. Erről a stílárís-emóciós erőről teljesen lemond a liturgia- (illetve biblia-) fordítás, ha elvszerűen kizárja a passzívum használatát. Csak néhány példát idézek: „Hogy dicsértéssel s hirdetéssel, minden korokon át szeressél, s nehogy bárkiben alább essél, mindig, mindenütt megméressél!” (József A.: Megméressél!) „Győzni fogó még annyira meg nem aláztatott, amennyire a csillagok alatt ti megaláztatok...” (József A.: A város peremén) „Mert elhagyatnak akkor mindenek.” (Pilinszky J.: Apokrif) „Végül mindig Isten útját követtem, bár szíнем fekete. Ezért, ha egyszer elfogadtatom, úgy leszek az üdvözültek sorában...” (Pilinszky J.: Bár szíнем fekete)

Hasonló a helyzet az elbeszélő múlttal. A mai magyar költői nyelv okkal-móddal részben stiláris, részben ritmikai, részben tartalmi okból él vele. Stilárisan a rendkívülit, a nem-mindennapiságot sugallja. Ritmikailag az elbeszélő múlt gyakran szebb kicsengést ad a mondatnak vagy kisebb szövegegységnek, mint a tompán elpuffanó „modern” múltidő: „Mondá az Úr az én uramnak” kevésbé kattogó, mint: „Mondta az Úr az én uramnak”. Tartalmilag: az elbeszélő múlt a mai magyar irodalmi stílusban az általános értelem, az ősi időkben végbement esemény, az örökkévalóban kimondott szentencia érzékeltetője (mint például éppen fenti példánkban).

S tegyünk ismét mellé néhány irodalmi idézetet: „Anyám melle tárula feléd, erős valék mint az anyatej.” (József A.: Gyereksírás). „Ezt, mikor éhen összeestem, tisztos bosszúból verselem...” (József A.: Bethlen István). „Agancsom rég elhagytam, töröten ing az ágon...” (József A.: Bánat). „Egy láthatatlan lángolás teremté meg e nagy világot s benned az lobog.” (Füst M.: A magyarokhoz). „Barbárok ők, a téli szenvedések – éppen gondolám –, hogy: Fagyosabb s kristályosabb a téli szerelem... Mikor hazaérkezének várurunk dús szekeréi éji időben...” (Füst M.: Őszi sötétség). „Köztünk sok ember sírt, sok már halála napját emlegette, s némelyik szívéhez tartá már a pisztolyát...” (Füst M.: Levél az ifjúságról)

Az ún. régies alakokat tehát kellő mérséklettel, megfelelő környezetben és tartalmilag is indokolt helyeken a mai magyar szakrális nyelv akkor is vállalhatja, ha nem kötelezte el magát a régi hagyományon nyugvó bibliák folyamatossága mellett.

4. Az egyházi közvéleménybe beivódott babonák akadályozzák a tisztánlátást a *magyarosság* követelményét tekintve is. A két világháború közti idő népszerűsítő (sokszor egyoldalúan tájékozódó) nyelv művelése hagyott ránk néhány olyan tilalmat, melyet a tényleges nyelvi helyzet nem igazol, a legfőbb mércéként veendő magyar irodalom pedig kifejezetten cáfol.

Természetesen nem tagadjuk, hogy a magyar fordításnak magyarosnak, vagyis a magyar nyelv szempontjából kifogástalannak kell lennie. Csakhogy semmi okunk nincs arra, hogy magyar nyelv gazdagságát nem ismerve, indokolatlan tilalmakat állítsunk. Hozzá kell tennünk azt is, hogy az idegen nyelvi hatások befogadása, a fordítások által átplántált nyelvi fordulatok szerencsés körülmények közt nem sértik, hanem gazdagítják a nyelvet. A magyar nyelv összetett gondolatok közlésére a középkori latin hatás révén vált alkalmassá. A magyar költői nyelvet a XVIII. század végén a „deákos” költészet emelte ki bőbeszédű, kényelmeskedő (Szerb Antal szerint „papucsban járó”) modorából, s tette a feszes, fegyelmezett szerkesztésre alkalmassá. De az egyházi latin nem alakulhatott volna ki a Biblia görög fordításai nélkül. A példákat tovább szaporíthatnánk, de ennyi is elég annak alátámasztására, hogy a magyarosságot nem kell félteni egy idegen minta követésétől.

Egyházi körökben gyakran hivatkoznak Pázmány intésére az idegenből „csigázott” magyar beszéd ellen. De magának Pázmánynak szövegei bizonyítják legjobban, hogy a „magyarosság” határait nem szabad szűkre venni. Melyik liturgikus fordító nem ítélne ma magyartalannak az efféle pázmányi mondatokat: „Az elmúlt napokban azért, sok böcsületes emberekkel való nyájas beszédek között hozák elő azokat az kívánságokat, melyeket az hajdúvitézek az ő fő tanító-jokkal és hív tanácsokkal, Foktői Mátéval egyetemben, az Nemzetes, Tekintetes és Nagyságos Báthori Gáborhoz, az nyomorult magyar nemzetnek fínyes és tündöklő csillagához, Debrecenből küldöttek volt az elmúlt napokban”? Magyar-talan ez? Nem, csak szép. De az talán nem olyan nagy baj.

A nyelv színességét adja, ha különféle rétegeiben más-más nyelvek aszsimilált hatása is érvényesül. A jó versfordítások egyszerre jó magyar versek, s mégis érezzük bennük, mely nyelvből lettek fordítva. A hazai görög liturgia jellegzetes, első hallásra is elbűvölő hatása részben annak tulajdonítható, hogy a magyar nyelven (szláv közvetítéssel) átszűrődik a görög nyelv szelleme is. A magyar nyelvű római liturgiának sem árt egy kis latinos, vagy éppen rómaiás íz.

„Magyartalanság” hírében áll például az „aki, amely” (vagy éppen „ki, mely” kezdetű) mellékmondatok használata. Holott a magyar irodalom nagyjai kezdettől a XIX. század nagyjain keresztül napjaink költőig bőven élnek vele. Nem is nélkülözhetik, ha nem akarják egészen primitívvé, sőt gyermekessé tenni nyelvünket, s eltorzítani a gondolatokat. Hiszen még a mindennapi életben is lépten-nyomon használjuk!

„Szeresd a lányt, ki mezteláb söpör...” (József A.: Medáliák) „Óh boldog az, kinek van Istene, ki rettenetes és maga a jóság...” (József A.: Óh boldog az) „... koporsóban ringattatom magam anyámmal, ki lágy tekintettel vert meg...” (uo.) „En, ki emberként vagyok, élve, boldog, mint olyan dolgok, mik örökre szólnak, hadd kiáltom szét az egeknek újból – Flóra, szeretlek!” (József A.: En, ki emberként...) „Óh mennyire szeretlek téged, ki szóra bírtad egyaránt a szív legmélyebb üregeiben cseleit szövő, fondor magányt s a mindenséget. Ki mint vizesés önnön robajától, elválsz tőlem és halkan futsz tova...” (József A.: Óda) „Az meglett ember, akinek szívében nincs se anyja, apja, ki tudja, hogy az életet halálra ráadásul kapja...” (József A.: Eszmélet) „Óh boldog az, kinek van Istene, ki rettenetes és maga a jóság, kinek sebet kap reszkető keze, ha leszakítja a tilalmas rózsát.” (József A.: Óh boldog az...) „Óh emberiség, kit törött anyám szenvedni szaporított és nem értett...” (József A.: Emberiség) „Kit anya szült, az mind csalódik végül, vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni.” (József A.: Kései sirató) „... S reggel elhagyom ezt a gonosz, kegyetlen várost, ahol annyit szenvedék: illet álmodtam e ködös, őszi éjszakán... De jaj halványan, sírván jön elém lelkemnek alázata újból... s mint gyenge koró, amelyre leszállt az éjszaka baglya, gyenge a bánatos lélek, és újból, újból lehanyatlik...” (Füst M.: Őszi sötétség) „En, ki nyomorult s beteg vagyok, ki a búbanatból élek és kinek szegény kis életem kiérdemel-nem illik!” (Füst M.: Kérés a hatalmasokhoz: Epilógus) „Vajon mit szólnak ehhez a parasztok, kik a földet görnyedve, napestig művelik...” (Füst M.: Aggok a lakodalmon) „Mint a kedves után, ki szép volt és kegyetlen...” (Füst M.: Barátaimhoz) „... én úgy akartam ezt, de úgy akartam, amint akarta anyja hajdanában, ki kínban-vérben a világra szülte.” (Kosztolányi D.: Osvát Ernő a halottaságyon) „Mikor láthatlak újra, nem tudom már, ki biztos voltál, súlyos, mint a zsolttár, s szép mint a fény és oly szép mint az árnyék, s kihez vakon, némán is eltalálnék.” (Radnóti M.: Levél a hitveshez) „Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked...” (Radnóti M.: Erőltetett menet) „És akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak, s nincs nyugodalma, a szén, az az anyagi, egeti ajkát.” (Radnóti M.: Nyolcadik ecloga) „Ki üdvözülten porladok a földben, Isten előtt kevésnek bizonyultam.” (Pilinszky J.: A fényeséges angyal is) „Az asztal, mitől megdermedtem, most itt van, földet ért. Üres a lapja. Annál rosszabb. Hogy tegyem rá, és hogy vegyem le róla azt, azt, azt, jaj azt, mit elkövettem, levettem róla s ráhelyeztem?” (Pilinszky J.: Zsinórpadlás) „Isten, kit a bölcs lángesze fel nem ér, csak titkon érző lelke ohajtva sejt: léted világít, mint az égő nap, de szemünk bele nem tekinthet.” (Berzsenyi D.: Fohászkodás) „Ki nem tett mindent, mit tennie kellett s lehetett vala, az boldog nem leszen. Ki pedig emberi s polgári kötelességeit híven teljesíté, az önrzésében boldog lehet; de leszen-e valósággal? azaz, leszen-e általánosan? más kérdés.” (Kölcsey F.: Parainesis) „Szánd meg, Isten, a magyart, kit vészek hányának...” (Kölcsey F.: Himnusz) „Járom a gyáván, ki remegve futja fenndicőséged ragyogó világát, s megszokott rabság kezein tudatlan csörgeti láncát.” (Kölcsey F.: A szabadsághoz) „És más hon áll a négy folyam partjára, más szózat és más keblű nép, s szebb arcot ölt e föld kies határa, hogy kedvre gyűl, ki bájkörébe lép.” (Kölcsey F.: Zrínyi második éneke) „Egyszerre öszült az meg, mint az Isten, ki megteremtven a világot, embert a félig istent, félig állatot, elborzadott a zordon mű felett...” (Vörösmarty M.: Előszó)

A *ki* vagy *aki* (mely, amely, hol, ahol stb.) kezdetű mellékmondatok magyartalanságáról való állítás tehát pusztá babona.

Ugyanúgy téves, hogy a magyar nem tud vagy nem szeret hosszú körmondatot alkotni. Mindennek megvan az ideje: ideje van a rövid kijelentő mondatoknak is, ideje van a hosszú összetett mondatnak vagy körmondatnak is.

„Mint gyermek, aki bosszút esküdött és felgyújtotta az apai házat, s most idegenség lepi, mint a köd, s csak annak mellén, aki ellen lázadt, tudná magát kisírni, elfödött arcát mutatni szabad mosolyának, – oly reménytelenül erőlködök, hogy könnyeimre: erényre találjak.” (József Attila: Mint gyermek...; vö. József A.: Thomas Mann üdvözlése) „Mint a mezőn a kislejtő ha eléri a vihar s nincs tanya, anya, hova futna kapkodott lábaival, a tömött, dühödtt ég dörög, a tarlón szalmaszál pörög, ő mint az állat, nyöszörög, zokogna, de a félelem elveszi könnye melegét, sóhajтана, de hirtelen reálehel a hideg ég s csak akkor, amikor sovány testén és arcán halovány borzongás villan, mint a villám s fekete eső dől szakadva, az mintha belőle fakadna, mint mérhetetlen nagy sírás, amely fölgyűl a földeken, fénylőn csorog a zöldeken, árkot betölt és gödröt ás, hömpölyög a réten, az éren, hömpölyög fönn a levegőben, s a gyermek megindul a téren, útja van ebben az időben – így tört e vágy reám, ily veszetten, ily hirtelen, ily szilajon, férfi létemre sírni kezdtem.” (József A.: Mint a mezőn) „Bár minden küzdéseink mellett magunk számára jobb napokat nem vívhatnánk ki, de tisztán érezve, hogy emberi rendeltetésünk főcéla nem is ez vala, nem nézünk áttokkal vissza a pályára, mely ha nekünk töviset hozott is, nemünknek most vagy jövőnkben virágot és gyümölcsöt teremhet.” (Kölcsey F.: Parainesis)

Hasonlóképpen tévedés, hogy a határozói igenév (-va, -ve, -ván, -vén), továbbá ennek a létigével való összekapcsolása magyartalan lenne. Alkalmazzuknak megvannak a tanultak számára jól ismert szabályai, de ezek betartásával – ha a tartalom úgy kívánja – korlátozás nélkül használhatók. Néhány irodalmi példa:

„A kártya ki van osztva. Reszketünk Észak, Kelet, Nyugat és Dél kezében, bubik, királyok, dámap jelmezében, s szóatlanul várjuk, mit tesz végzetünk.” (József A.: Osztás után) „Le vagyok győzve, (győzelem ha van), de nincs, akinek megadjam magam. (József A.: Le vagyok győzve...) „Jóság és okosság: tebenned egyesülvén vannak!” (Füst M.: Az igaz Bíróhoz) „...küldvén máris a külső fagyokat...” (József A.: Aki szeretni gyáva vagy)

5. Következő kérdésünk után hangzik, mégis a leglényegesebb: „Pontosan kell-e fordítani, s mit jelent: pontosan fordítani.” Elvben nyilván mindenki egyetért abban, hogy a liturgia, mely a „lex credendi”-nek, a hit szabályának kifejeződése, nem fogalmazhat pontatlanul. De könnyen tévútra vihet az a jelszó, hogy „nem a szavakat, hanem a tartalmat kell lefordítani”. Valójában a nyelvi forma és a tartalom sokkal szorosabb kapcsolatban áll egymással, mint sokan feltételezik.

A problémának két oldala van: egyik a tartalom megértése, a másik a tartalom visszaadása az új nyelven.

A fenti jelszó, ha jól értjük, teljesen igaz. A liturgikus fordítás feladata az, hogy a tartalmat sértetlenül, torzítás nélkül, hiánytalanul, teljes gazdagságában közölje az új nyelven. Ahhoz, hogy a tartalmat ily módon megértsük, komoly erőfeszítésekre van szükség, s korántsem elég egy középfokú latin szó-tárral a kézben egymás mellé tenni a szavakat, majd az így kihüvelyezett, vélt tartalmat szabadon átültetni magyarra. El kell jutni odáig, hogy pontosan megértsük, mit akart mondani az Egyház, s ehhez ismernünk kell a litur-

gia fénykorának, a patrisztikus kornak szóhasználatát, gondolatvilágát, teológiáját, logikáját, bibliaértelmezését, s el kell sajátítanunk az ő felülmúlhatatlan és sokszor dicséret nyelvi fegyelmüket. E kérdésről bővebben nincs helyünk írni (e lapszám más cikkeiben talál rá utalásokat az olvasó). De azt megjegyezzük, hogy míg a szakirodalom derekasán birkózott a megértés problémájával, ennek nyomát sem lelmi a mai liturgikus fordításokban – sem a magyar, sem a külföldi mise- és zsolozsmakönyvben.

Csak körülbelül megértett gondolatok henye, hozzávetőleges visszaadásának eredménye az, amit Egyháziak hajdanán így mondtak: „*quaedam sanctissima verba*” (némi szent szavak). Egy átlagos egyházi ájtatossági nyelven elmondott átlagos ájtatos mondatok nem tekinthetők a liturgia tartalmi visszaadásának, s a hívő nép az átlagos hitbuzgalmi szövegek tömege közé beolvadó könyörgéseket hallva bizonyára nem érti, miért is beszéltek a reform idején annyit a liturgikus szövegek magasabbrendű tartalmáról, ókeresztény lelkiségről s hasonló értékekről. Nagy diadallal köszöntöttük, hogy most végre értjük a liturgiát. Bevallom, többszörös próbát tettem papokkal, közvetlenül mise után, mondanák el, miről szólt a mise könyörgése vagy szuperoblátája. Nos, egyszer sem tudtak visszaemlékezni rá....

Kimondhatjuk tehát, hogy a liturgikus fordításnak valóban a szövegek tartalmát kell visszaadnia, de tegyük azonnal hozzá: a szöveg *teljes* értelmét, sértetlenül és hiánytalanul. A tartalom ellen nem csak úgy lehet vétkezni, hogy valamit félreértünk (félrefordítunk), de úgy is, hogy kevesebbet, hígab- bat mondunk annál, mint amit a szöveg tartalmaz.

Áttérve most az anyanyelvi közvetítés problémájára, elismerjük, hogy a tartalom visszaadását a befogadó nyelv törvényei szerint kell megoldani. Ám ez nem jelenti, hogy kényünk-kedvünk szerint eltérhetnénk az eredeti szövegtől. Itt egyrészt a magyar nyelv kiváló ismeretére van szükség, hogy a fordítónak „eszébe jusson” a nehéz helyzetekben, mit kínál fel a probléma megoldására a magyar nyelv. Másodsorban igen szoros nyelvi fegyelemre van szüksége, hogy ne hígítsa fel a mondanivalót. Harmadsorban stílári ízlésre, szelektív készségre van szüksége, hogy lemondjon mindazokról a szavakról vagy szerkezetekről, amelyek az adott szöveg stílusához *nem* illenek. Nyelvtudás, nyelvi fegyelem, stilisztikai biztonság – e három kellene a „pontos” fordításhoz.

A pontosság szempontjából különösen is szeretnék kiemelni két követelményt. Egyik a lexikai fegyelem, a másik a szöveg logikai szerkezetének fontossága.

a) A lexikai fegyelem: a kellő szóválasztás. Ennek tartalmi vonatkozása az, hogy teológiailag abszolút pontosnak kell lennie a választott szónak, s ki kell mérítenie a latin nyelvi jelbe foglalt fogalom teljes tartalmát, sőt annak asszociatív gazdagságát is.

A szóválasztásnak következetesnek is kell lennie. Azért nem lehet ugyanazt a fogalmat „változatos” magyar megfelelőekkel visszaadni, mert ezek „hívószavak”: amikor a szövegben felbukkannak, a jelentésnek a szó többi előfordulásából kell tartalmilag gazdagodnia. Például egy oráció egy adott szava saját nyelvi környezetén kívül ugyanezen szó bibliai előfordulásait, értelmezéseit is eszünkbe hozza, legalább tudat alatt. Ugyanazt a latin szót csak akkor van jogunk-okunk különféle magyar szavaknak megfeleltetni, ha a latin szó többértelmű, s a jelentésárnyalatokat a magyar nyelv ki tudja fejezni.

Sok a „beszédes” szó is a liturgikus nyelvben. A szövegösszefüggésbe beletartozik az is, hogy a szó milyen gyökérből származik vagy milyen életkörnyezetet idéz fel. Az orvoslás, a jog, a szakrális nyelvkincs, hadviseles, a mezőgazdaság stb. területéről vett szavakat olyan magyar megfelelőikkel kell visszaadnunk, melyek a magyar ember számára is e *konkrét* jelentések segítségével idéznek fel szellemi tartalmakat. Ennek teológiai alapja is van: a liturgiának a megtestesülés titkában gyökerező jellegzetessége az, hogy a látható, érzékelhető segítségével idéz fel láthatatlan, szellemi tartalmakat. Ha ezt a konkrétságot, ezt a tapinthatóságot kivesszük a szövegből, akkor visszamarad a híg ájtatossági szöveg, a „*quaedam sanctissima verba*”. Különösen az orációkban kell erre vigyázni: ha az oráció egy képzetkörben kezdi el a gondolatot kifejtteni (pl. orvosi vagy katonai műszavak metaforikus alkalmazásával), akkor feltételezhetjük, hogy ezt a képes beszédet végig is viszi, s meg kell kísérelnünk nekünk is végigvezetnünk a teljes szövegen.

Végül van a szóválasztásnak még egy arculata: annak megérzése, mely szavak *nem* illenek a liturgia stílusába. Például nyelvújítási szavaink nagy része olyan keresettnek hat, illetve annyira más asszociációkat hordoz, hogy a liturgikus szövegekből nyugodtan számúzhető. Mondhatjuk, hogy *ének*, de nem mondhatjuk, hogy *dal*. S különösen stíláriis baklövés egy efféle kifejezés: „szóljon az Úrnak a dal.”

Vagyis: a szóválasztás a teológiai pontosság, következetes, koherens rendszerszemlélet, a konkrét-képi tartalom iránti érzék és stíláriis tudás függvénye.

b) Rendkívül fontosnak tartom a pontos tartalomközlés szempontjából a *mondatszerkesztés* gondosságát. A nyelvtudományból már egyetemi fokon megtanulhattuk, hogy a valóság, a logika és a nyelv között szoros összefüggés van. A világban lévő *dolgok* tükröképei elménkben a *fogalmak*, s azok nyelvi kifejezése a *szó*. A világban lévő egyszerű *viszonylatok* tükröződése a logikai *tétel*, s annak nyelvi kifejezése: az *alany-állítmányi viszony*. Végül a világban lévő rendezett *összefüggések* és törvényszerűségeik logikai lenyomata a *szillogizmus*, nyelvi kifejezése pedig a *mondatlánc*. Nem lehet tehát a mondatszerkezetet önkényesen felforgatni anélkül, hogy a tartalomból el ne veszne valamit. Azok, akik a liturgikus szövegek fordításában rendszeresen szétszabdadják az összetett mondatokat vagy felforgatják a gondolati elemek sorrendjét, igen sokszor a szöveg tartalmát vagy annak lényeges elemeit, ti. a szövegelemek *összefüggését* rombolják le. A tartalom és logika szempontjából rendszerint nem lényegtelen, hogy elménk bizonyos esetekben a gondolatmenet egyes részeit lazán egymás mellé fűzve fut végig a tartalmi egységeken, más esetekben egy összefüggésrendszer ábrázolunk egy többszörösen alá- és mellérendelt mondatban. Az sem mindegy, hogy a hallgató elméjébe a gondolatmenet melyik eleme „érkezik meg” korábban, s hogyan egészül ki egy következő elemmel. Minthogy pedig fentebb láttuk, hogy a magyar nyelv bőséges lehetőséget kínál az egyszerű mondatfűzésre, mellérendelő, diszkurzív szerkesztésre éppúgy, mint az alárendelésre, vagy a körmondatra, csupán szellemi erőfeszítés kérdése, hogy olyan mondatszerkesztést alakítsunk ki, melyben a tartalmi *összefüggések* sem enyésznek el.

És itt ismét vissza kell térnem a „magyarosság” kérdésére. Sok esetben azért dűlják fel az eredeti mondatszerkezetet (s vele együtt a szöveg logikáját), mert úgy vélik, akkor lesz jó magyaros a fordítás, ha akaratlan elszakad az eredetitől. Én úgy gondolom, hogy amennyiben a magyar nyelv legalizált

lehetőségei megengedik, *mindig az a fordítás a legjobb, mely a tartalom minél teljesebb kibontása közben minden szempontból minél közelebb marad az eredetihez.*

A magyar nyelvben ennek különösen jó hagyománya van: a csodálatos színvonalú és módszertanában általánosan elfogadott műfordítói gyakorlat. Az elvszerűen vallja, hogy a fordításnak *mind tartalomban, mind formában* a lehető legteljesebben közvetítenie kell a művet, viszont ahhoz hozzátennie semmit sem szabad. A tényleges interpretáláson túlmenően nem szabad kiegészíteni, magyarázni a szöveget. Erre Devecseri Gábor hexameteres fordítói ars poeticája adja a frappánsan megfogalmazott normát: „És annak se örülj, mint enfarkuknak a majmok, hogyha a kommentárt beleépítetted a versbe. ... Hagyd, hogy kommentálja a kommentátor a költőt és ne a fordító.”

6. Ide kívánczik még néhány szó a fordítás ritmikájáról, *jóhangzásáról*. Szerintem két alapkövetelményt kell a fordításnak teljesítenie.

Egyik, hogy nagy térben, fennszóval való olvasásra legyen szánva. Nem tudom, fordítóink felmérték-e az *olvasott* és *felolvasott* szöveg közti hatalmas különbséget. Egy apróság is elárulja, hogy valószínűleg nem: regényekben gyakran találkozunk azzal a megoldással, hogy a mondatot azonnal egy szereplő szavainak idézésével kezdjük, s a mondat végén tesszük hozzá: „– mondta XY”. E megoldás azonban – az esetek többségében – csak az olvasáskor működik, amikor a szem szinte egy pillantással fogja be a mondatot. Elbeszélésben sokkal jobb, amit az evangéliumok alkalmaznak: minden idézetet bevezetnek az „Ekkor azt mondta Jézus; Jézus így felelt, stb.” formulákkal.

A másik követelmény, hogy a szöveg ritmusa, tempója, tagoltsága összhangban legyen a műfaj sajátjaival. Mást kíván ilyen szempontból egy patrisztikus homília, mint egy zsoltár, mást egy elbeszélés, mint egy ünnepélyes könyörgés.

A jóhangzás azonban nem kívánja meg, hogy a próza és vers közti különbséget elmoassuk, s rímes, ütemes versekbe kényszerítsük például a próféták „súlyos ajkain” elhangzó mondatokat (mint történt az Olvasmányok Könyve első magyar kiadásában).

II

Fentebb már utaltam arra, hogy az általános elvek más-másképpen érvényesítendők a különféle szövegtípusok esetében. Ha abból indulunk ki, hogy a liturgikus szöveg nem valami vértelen ájtatossági szóhalmaz, hanem eleven, megragadó, drámai erővel bíró textus, akkor a műfaj törvényeit is számításba kell vennie a szövegnek. Négy jellegzetes műfajt emelek ki e tétel kifejtéséhez.

1. Az *evangélium*. Az evangéliumok és más elbeszélő bibliai-liturgikus szövegek egyedülálló hatása, mondhatni: bája az elbeszélés egyszerű, szinte naiv stílusában rejlik. Minden mesterkéeltség megrontja azt az egyszerűséget, mely egyszerre érzékelteti a *szemtanú* közvetlenségét, a fontos események átadásának áhítatát, ámulatát, s megteremti a hallgatóban a szemlélődés lelkiállapotát, megilletődöttségét. A tartalom garantálja, hogy a népmesére emlékeztető előadási mód nem teszi meseszerűvé a szöveget. De a stílus mégis kifejezi, hogy nem komplikált modern világunk „story”-járól van szó, hanem a régmúlt olyan eseményéről, mely minden kort érint, az emberiség történelmének alaprétegébe tartozik. Ugyanúgy hiba az evangélium novellásítása,

mint ha „köznapiasítani” szándékoznánk az elbeszélést, a társalgási nyelv korhoz, helyhez kötött fordulatait szöve bele. Az evangéliumoknak egy fajta átlagos elbeszélési stílust kell tartaniuk.

Hogyan fejeződik ez ki az evangéliumok nyelvében?

A *szókincs* szempontjából: meglehetősen limitált készlet, ugyanazon alapszavak gyakori ismétlődése, mondhatni a nyelv törzs-szókészletének használata jellemzi az evangéliumi elbeszélést. Mondta, kérdezte, felelte, látta, vitte, tette, jött, ment: efféle alapszavak dominálnak a szövegben, a „ritka” szavak szinte teljesen hiányoznak. Ugyanakkor a szóhasználat kötött: egy adott dologra egy adott szót használunk, hogy a Biblia belső összefüggései feltáruljanak (például egy-egy szó kösse össze az ószövetségi előfordulásokat az új-szövetséggel). Ezt a stílust megrontja minden olyan keresett szó, melyet „az unalom, egyhangúság” elűzése céljából eszel ki a fordító. Minthogy a szókészlet terén a latin (vagyis héber, görög) eredeti ugyanígy használta a szavakat, a fordítónak voltaképpen nincs nehéz dolga, csak el kell kerülnie, hogy szánt szándékkal elrontsa a szövegét. Az esetek óriási többségében elegendő pontosan annak a latin szónak megfelelő magyarját használni, amelyet az eredetiben talál. Hacsak nem világos, hogy a szónak az adott kontextusban más a jelentésárnyalata, fölösleges ugyanarra szóra más-más magyart keresgélnie.

Lukács 10,40. versében Káldy fordítása ennyit mond: „Uram, nem gondolsz-e vele, hogy húgom egyedül hagyott engem szolgálni? Mondjad azért néki, hogy segítsen nekem.” Az új katolikus bibliafordításban (Szent István Társulat 1973, a következőkben: SzIT), ugyanezt így olvassuk: „Uram, méltatlankodott, nem törődöl vele, hogy húgom elnézi, hogy egyedül szolgáljalak ki? Szólj neki, hogy segítsen engem.” A „méltatlankodott” szó maga is, helye is idegen a stílustól. A „nem törődöl” éppen elmegy, de a „nem gondolsz-e” szebb, amellet az élő felolvasás esetén a megértést nagyon segíti az „-e” kérdőszócika. A „húgom elnézi” kifejezetten emerer, maiaskodó szóhasználat, melynél egyszerűbb és teljesen elegendő Káldy (illetve a mögötte álló latin és a középkori magyar verziók) megoldása. Az „egyedül hagyott szolgálni” (= reliquit me solam ministrare) érzékletes és egyszerű. Az „elnézi, hogy egyedül szolgáljalak ki” fölöslegesen komplikálja a mondatot (az ügyetlen két „hogy” ezt szembeütővé is teszi), amellet belevisz egy olyan nyomatékot, mely nincs az eredetiben: a háztartási szolgálat említését áttereli afelé, hogy ő, a szegény Márta itt Jézus kedvéért ugrál („szolgáljalak ki” ti. téged). Persze, ez a gondolat is benne rejlik az evangéliumi mondatban, de még sincs így exponálva. Végül a „szólj” éppen elmegy, de a „mondd”-hoz képest van benne egy kis modern hanyagság. (Ti. a „szólj” általánosabb, a „mondj” egy konkrét tartalom kimondására utal; az Értelmező Szótár szerint ‘szólj’ = szavakat mond, beszél; míg ‘mondj’ = gondolatot élőszóban kifejez, közöl.)

Zakeus történetét (Luk. 19,2-7.) így mondja el Káldy (szerényen modernizálom a szöveget): „És íme, egy Zakeus nevű férfiú, ki a publikánosok fejedelme (= a vámosok feje) volt, és gazdag, – látni kívánta Jézust, ki volna. És nem láthatta a seregtől, mert kistermetű volt. És előre futva felhágott egy vad fügefára, hogy megláthatná őt, mert azon az úton ment Jézus által. És midőn azon helyre jutott, feltekintvén Jézus, látta őt, és mondta neki: Zakeus, sietve szállj alá, mert ma a te házában kell maradnom. És sietvén leszállott, és örömmel fogadta őt.” Nem mondom, hogy nem szorulna némli igazításra

e szöveg a mai liturgikus használatban. De halljuk az új bibliafordítást (SzIT): „Élt ott egy Zakeus nevű tehetős ember, a vámosok feje. Szerette volna látni Jézust szemtől szembe (= videre Jesum, quis eset?), de a tömeg miatt nem tudta, mert alacsony termetű volt. Így hát előre futott, felmászott egy vadfügefára, hogy láthassa, mert arra kellett elhaladnia. Amikor Jézus odaért, felnézett és megszólította: Zakeus, gyere le hamar, ma a te házában kell megszállnom. Erre gyorsan lemászott és boldogan fogadta.” Úgyszólván nincs mondata a mai bibliafordításnak, amelyben ne találánk tömegével efféle stílus- (és tartalmat is érintő) szóválasztási hibákat.

Az evangéliumi stílus másik eleme a mondat szerkesztés. Itt egy bizonyos kényelmesség, a részek egymáshoz fűzőtetése (bizonyos fokú szerkesztetlenség) jellemzi a szövegeket, nagyon megfelelően a „szemtanúi beszámoló” stílusának. Néha három-négy szóból álló csoportok követik egymást, s mindegyik egy újabb vonással gazdagítja vagy továbbviszi a történetet. Az egymásba ékelődő kifejezések sokkal ritkábbak, s relatíve az összetett mondatok is (illetve érdemes lenne megvizsgálni, melyik fajta mellé- és alárendelések a gyakoribbak, melyek a ritkábbak). Az evangéliumi elbeszélés nem törekszik tömörségre, s igen gyakoriak az akusztikus értést segítő grammatikai segédszók (pl. „és boldogan fogadta” helyett: „és örömmel fogadta őt”).

Itt két stílusis jellegzetességről külön is szeretnék beszélni. Egyik a sztereotípiák használata. Nem tudom, ismerik-e egyházi fordítóink azt a tekintélyes szakirodalmat, mely az utóbbi hat évtizedben az orális elbeszélésmód stílusis vonásait vizsgálta. Hogy csak egyet említsek: a szerb epika vizsgálata (Lord és Perry) kimutatta, hogy a sztereotípiák (azonos szituációban azonosan használt szavak és szócsoportok) művészi szerkesztő eszközök, ugyanakkor segítik az elbeszélőt a folyamatos előrehaladásban, a hallgatót a tájékozódásban, a továbbhagyományozókat az emlékezésben. Fölösleges tehát például a „kérdzte”, „felelte”, „mondta” formulákra új és új kifejezéseket kiigyalni, vagy a novellisztikus stílusból átvett, s meglehetősen modoros közbevetett idézési módot erőltetni. (Új katolikus fordítás: a farizeusok „szóvá tették”, „ezzel az emberhez fordult”, „ámulva kérdezgette”, „a gonosz és házasságtörő nemzedék jelet kíván, válaszolta, de nem kap más jelet”, „így kezdte”. A fenti példákban a latin egyszerűen a *dixit* vagy *ait* igét használja.)

Mint tudjuk, az evangéliumok élőszóban keletkeztek, s leírásuk csak későbbi, s leírt formában is magukon hordják az oralitás nyomait. Ennek megvan ma, az írásosság korában is a tartalmi funkciója. „A hit hallásból ered”. Az evangéliumok orális elbeszélő stílusuk révén a mai hallgató számára is a szemtanúk tanúbizonyságaként (s nem megszerkesztett irodalmi műként) jelennek meg. Leo Traitler egy szép cikkében Walter Ong nyelvészeti-irodalmi kutatásait összegezve, éppen bibliai példára hivatkozva mutatja be az orális és írott szöveg közti stílusis-szerkezeti különbséget. Hasznosnak tartom az egész szakaszt idézni. A benne szereplő bibliai helyeket az angol eredeti nagyon pontos fordításával egyekszem visszaadni:

„Az elsődlegesen orális kultúrában a gondolat és a kifejezésmód inkább additív (hozzáadó), mint szubordinatív (alárendelő). Ong ezt a Genézis teremtéstörténetének két verziójával illusztrálja. A Douay-fordítás (1610) egy olyan kultúrában jött létre, melyben az oralitás emlékei még igen élők.

Kezdetben Isten megteremtette a mennyet és a földet. És a föld pusztá volt és üres, és sötétség volt a mélység színén, és az Isten lelke lebegett a vizek fölött. És mondta Isten:

Legyen világosság. És lett világosság. És Isten látta a világosságot, hogy jó, és elválasztotta a világosságot a sötétségtől. És a világosságot nappalnak hívta és a sötétséget éjszakának, és lett este és reggel, egy nap.

Ellentétképpen itt az Új Amerikai Biblia fordítása:

Kezdetben, amikor Isten az eget és a földet teremtette, a föld egy formátlan pusztaság volt, és sötétség borította a mélységet, miközben hatalmas szél söpört a vizek fölött. Aztán Isten mondta: „Legyen világosság”, és máris világosság volt. Isten látta, hogy milyen jó a világosság. Isten aztán elválasztotta a világosságot a sötétségtől. Isten a világosságot nappalnak hívta és a sötétséget éjszakának. Így jött el az este, és azt reggel követte, az első nap.

Az első verzióban kilenc bevezető „és”-t látunk, a második verzióban csak kettőt, s mindkettő beolvad egy összetett mondatba. A másodikikat a szintaktikára való figyelem szabályozza, hogy megszervezze magát az előadást. Az elsőt viszont sokkal inkább az elbeszélő gyakorlati igényei szabályozzák. Az orális elbeszélésben a kijelentés elenyészik, míhelyt elhagyta a beszélő vagy éneklő ajkát. Ezért az elmének lassan kell előrehaladnia, hogy a figyeleme fókuszának közelében maradjon, amivel már előbb foglalkozott. Az ismétlődés és a bőbeszédűség (redundancia) a hallgatót is, a beszélőt vagy énekest is biztosan a vágányon tartja. Ez jellemzi az oralitás esetén a gondolatot is, a beszédet is. Viszont a lineáris vagy analitikus gondolkodásmódot az írás technológiája szerkeszti meg. Az írás a szövegben egy folyamatos vonalvezetést tesz lehetővé, kívül az elmen. Az ismétlődés és a bőbeszédűség (redundancia) az orális elbeszélésben az előadás gyakorlati dolgaihoz tartozik. Az ismétlődés, a bőbeszédűség, a visszautalás az írásos előadásban már tervszerűség dolga.”

Nem véletlen, s nem fölösleges tehát az evangéliumokban található gyakori „és”. A Biblia elbeszélő stílusának szerves része az, mintegy jelzi a gondolatok egymáshoz ízületését, melyet azonban nem szerkeszt meg előre semmiféle írói technika. (Egyébként tanulságos bekezdést olvashatunk Nagy Szent Gergely pápa Ezekiel-magyarázatában az „és” bibliai használatának teológiai értelméről!) Lehet, hogy a mai szemnek túl sok az „és”-sel való mondatkezdés az evangéliumokban, de a felolvasott szöveg (s ne felejtjük, hogy az evangélium *nem olvasott, hanem felolvasott* szöveggé keletkezett, s ugyanígy fungál a liturgiában!) más törvényeknek engedelmessékedik. Nem mondom, hogy minden „és”-t okvetlenül megtartanék. De aki az „és”-telenített, s a helyett sokféle keresett kötőszóval élő új fordítások után *előben* hallja az eredetihez legalábbis közel álló fordításváltozatot, bizonyára megérzi a ránk gyakorolt hatás különbségét. Hadd idézzek egy szakaszt ismét Káldytól, meghagyva itt az összes „és”-t (de mellőzve az elbeszélő múlt igealakokat):

„Azon nap kimenvén Jézus a házból a tenger mellett ült. És nagy sereg gyűlt hozzá, úgy, hogy a hajócskába felmenvén leült és az egész sereg a parton állt. És sokat szólott nekik példabeszédekben, mondván: Íme, kiment a magvető vetni, és midőn vetett, némely (mag) az útfélre esett, és eljöttek az égi madarak és megették azokat.”

És vessük ezzel össze (SZT): „Egyik nap Jézus elment hazulról és leült a tó partján. Nagy tömeg gyűlt köréje, ezért beszélt egy bárkába és leült, a tömeg pedig a parton maradt. Ekkor példabeszédekben sok mindent tanítottotta őket. Így kezdte: Kiment a magvető vetni. Amint vetett, némely szem az útszélre esett. Jöttek az égi madarak és fölcsipegették.” (Is-mételjük, az összehasonlítást nem szemmel-olvasással kell megtennünk, hanem kellő lassúsággal nagyobb csoport előtt templomban felolvasva a szöveget.)

2. *A zsoldtárok.* Sok tekintetben az evangéliumok nyelvéhez hasonlít a zsoldtároké is. Itt is egyszerűségekre kell törekedni, s kerülni minden olyan szeszélyes nyelvi ötletet, melyre az ember „felkapná a fejét”. A szókészlet még kötöttebb, mint az evangéliumokban: kevés, állandóan ismétlődő szó, s még inkább szócsoport a zsoldtárok nyelvi építőköve. A zsoldtárban is lassú a gondolatközlés tempója, egy bizonyos bőbeszédűség a stílushoz tartozik.

Van azonban a zsoldtárnak néhány megkülönböztető sajátága is. Közismert törvényszerűség a gondolati párhuzamosság (parallelismus membro-

rum) a zsoltárok szerkezetében. Ez magával hozza, hogy a gondolati egységek rövidebbek; van egy szótagszám-határ, amit nem haladhatunk meg.

Nehezebben elemezhető az a zsoltárritmus, „hömpölygés”, amit az egyházzatya a tenger hullámzásához hasonlítanak. Mondjuk így: minden egységet (gyakorlatilag: félverset) egy levegőre kell tudnunk kimondani, de úgy, hogy közben a nyugodt, lassú előrehaladás érzete mégis megmaradjon.

Van ebben a hullámozásban egy sajátos periodicitás is. A félversek rendre „kikerekednek”, s bár különböző hosszúságúak, összegzően mégis valami egyenletesség benyomását keltik. A mondatok végén nincs csattanó rím vagy ritmikus zárlat, mégis van egy jól hallható kicsengésük. „Tetteid, Uram, örömmel töltönek el” (92/91. zsoltár) – mondja a SZIT. „Mert megvidámítottál engem, Uram, tetteiddel” – olvassuk a Káldy alapján készült *Psalterium latino-hungaricum*-ban (PLH; 1992).

Mármost e finom egyensúlyt akármelyik irányban megbontjuk, sérül a zsoltár lelke. Egyik irányban tévedünk, ha a zsoltárt modern vershez közelítjük. Így elvész szabad imádságos jellege, a szív mélyéről előtörő sóhajoknak beszédszerűsége. A másik irányban tévedünk, ha a félversek túl tömörre, komplikálttá válnak, ha a szókapcsolatok egymásba ékelődnek, magyarázkodóvá válnak. Így elvész a zsoltár költői, emocionális jellege.

„Magadévá tetted igazságomat és ügyemet, + mint igazságos bíró ültél trónodra” – mondja a SZIT (9. zsoltár) „Mert végbe vitted ítéletemet és ügyemet, + királyi trónusodra ülven igazságot tettél” – mondja viszont a *Psalterium latino-hungaricum*. Vagy: „A népek a maguk ásta verembe estek, + s a hálóba, amit vetettek, az ő lábuk botlott.” (9. zsoltár, SZIT) Illetve: „Beleestek a pogányok a verembe, melyet készítettek, + fennakadt lábuk a törben, amelyet elrejtettek.” (PLH) „Megütöttek, nagyon megütöttek, + összeestem, de az Úr segített.” (118/117. zsoltár, SZIT) „Reámrohanván eltaszítottak engem, hogy elessem, + de az Úr megtartott engem.” (PLH)

Két konkrétumra is ki kell itt térnünk. Minthogy a zsoltár elsősorban közösségben és fennhangon mondott (recitált) imádság, más törvényeknek engedelmeskedik, mint bármely más műfaj. Nagyon kívánatos, hogy a kis részletek artikulációja is kidolgozott legyen: még a félvers is úgy tagolódjék, hogy két-három szavanként értelmes, önmagában is érthető, kis frázisokat alkotva haladjon előre lépésről lépésre.

A SZIT szerint: „Az Úr az égből az emberekre tekint, + hogy lássa, van-e még, aki érteni tud, van-e még, aki keresi az Istent. Ám mind elfordultak, mind megromlottak, senki, de senki nincs, aki a jót tenné.” (14/13. zsoltár)

Illetve (a belső ritmikus tagolás jelölésével): „Letekint az Úr a mennyből / az emberek fiaira, + hogy lássa, / van-e közöttük értelmes, / és Istent kereső. Mindnyájan elhajlottak, / mind együtt megromlottak, + nincsen, aki jót cselekedjék, / egyetlen egy sem.” (PLH)

A mai zsoltárfordítások nagy hibája, hogy elvi okokból kiiktatták a „súlytalan” szavakat, s ezzel a zsoltár hömpölygését, periodicitását, de „mondhatóságát” is megsértették. Melyek e „súlytalan” szavak?

A magyar nyelv sajátága, hogy a szintaktikus viszonyításokat ki tudja fejezni explicit és implicit módon (ragokkal stb. jelölve vagy anélkül; külön szóval is jelölve vagy csak raggal, stb.). „Látom az apám” és „látom az apámat” egyaránt helyes és ugyanazt jelenti, de a kettő stilisztikai és ritmikai értéke nem azonos. „Apám háza” és „apámnak háza” egyaránt helyes, s a szövegkörnyezettől függ, melyiket használjuk. „Hallgasd meg kérésemet”, és

„hallgasd meg az én kérésemet” értelmileg és magyarosság szempontjából egyértékű, de hatásuk a tempó, ritmus, érthetőség szempontjából nem azonos.

Ha egy zsoltársorban (félversben) kiküszöböljük e „súlytalan” szavakat, szótagokat, a mondat általában zsúfolttá, összepréseltté válik. Nehezebb, felfogni is, mert minden viszonyítást az agynak kell utánagondolva, viszonylag rövid időn belül rekonstruálnia, míg az említett szintaktikus segédelemek e viszonyításokat szinte „szájba rágják”. A „súlytalan” szavak nélkül ugyanakkora terjedelem (szótagszám) és idő alatt több nehéz szó terheli a mondatot, s ez kihat a ritmusra is. A súlyos szavak gyakoribb hangsúlyokkal, nyomatékokkal járnak; a súlytalan elemek időről időre felkönnyítik a szöveg haladását. Ez akusztikailag is kellemesebb, mert a közel egyenlő szavak közé átfutó, könnyedebben ejtett rövid szótagok iktatódnak. Persze ezzel nem mondom, hogy minden félversben minden partikulát ki kell tennünk: ez a tartalmi és ritmikai kontextus függvénye.

(Egyébként egy érdekes kísérlet igazolta számomra e tétel helytállóságát. Egy olyan papnak prédikációjában, aki hevesen ellenezte az „az én, a te, az ő” használatát, tíz perc alatt hatvanhárom ilyen partikulát számoltam meg. Amely pillanatban nem asztal mellett vitakozott, hanem szemben állt a néppel, ösztönösen érezte, hogy a közlést intenzívebbé, felfoghatóbbá, hatékonyabbá teszi ez a beszédmód. A megfigyelés az ellenőrző vizsgálatnál más személyeknél is igaznak bizonyult.)

Káldy-PLH: „Mert megmentette lelkemet a haláltól + szemeimet a könnyhullatástól, lábaimat az elbukástól.” (115/114. zsoltár) SzIT: „Megmentette lelkemet a haláltól + szemem a könnyektől, lábam a botlástól.” Vagy: „Könyörülj rajtam, Isten, + a te nagy irgalmasságod szerint. És a te könyörületednek sokasága szerint + töröld el az én gonoszágomat! Moss meg engem teljességgel az én gonoszágomból + és bűnömből tisztíts meg engem.” (PLH; Viszont SzIT: „Könyörülj rajtam, Istenem, + hiszen irgalmas és jóságos vagy. Mérhetetlen irgalmadban + töröld el gonoszágomat! Mosd le bűnömet teljesen + tisztíts meg vétkeimtől.”

Az előbbiben a három vers 31 szóból áll, belőle 14 a hosszabb, tartalmi súlyú szó. Így nyugalmasan kitarul a mondanivaló a három versben. Az utóbbiban 20 szót látunk (pedig egy helyen parafrázis-szerűen három szóban oldja fel az eredetit), ebből 15 „súlyos” szó, a zsoltár-félversek alig tudnak periodikusan kialakulni, a túltömörített szöveg olykor szinte nyelvtörő.

A bibliai eredetű liturgikus szövegekhez még egy kommentár! Főntebb többször, némileg elnagyolva hivatkoztunk Káldyra. Valójában a középkorban kialakult (néhány változatban) egy olyan magyar bibliafordítás, melynek kétféle újraserkesztése, redakciója csupán a Káldy- és a Károli-biblia. Majd mindkettőt folyamatosan, századról századra modernizálták, anélkül azonban, hogy az alapszövegen változtattak volna. Csupán a XX. század közepén jelentek meg olyan bibliák, melyek e hagyományról tudomást nem véve, új alapszöveget adtak. Volt tehát egy 5-600 éven át folyamatosan élő, ősi és mégis mindig megújuló magyar Biblia. Ennek nyelvhasználata, szókészlete, mondatszerkesztése, déklamációja egy klasszikus magyar biblikus stílust képviselt. Az alapvető hiba az volt, hogy előbb a katolikusok, majd a protestánsok is, ahelyett, hogy új, modern (a bibliakutatás és a nyelvallapot újabb változásaival számoló) változatot készítettek volna, íróasztalon akarták megszerkeszteni néhány év alatt a semmiből az új magyar Bibliát. Nem is lehetett az eredménye más, mint száraz, döcögős, ízetlen, sokszor nyakatekert szöveg.

Világos, hogy Káldy szövege változtatás nélkül ma nem lenne használható, mert bibliaértésünk is fejlődött, nyelvhasználatunk is változott. De Káldy

szórendjei, a mondatok elrendezései és az alapvető szókészlet ma éppoly erővel tükrözi a magyar bibliás nyelvet, mint száz vagy négyszáz évvel ezelőtt. Szinte ki lehetne cserélni minden elavult szavát, szóalakját, nyelvtani formuláját a ma előre, s egyszerre modern, mégis hagyományos lejtésű mondatokat kapnánk.

Káldy: „Megáldottad, Uram, a te földedet + elfordítottad a Jákob fogságát. Megbocsátottad a te néped hamisságát + befödöztetted minden ő bűnökét. Megenyhítetted minden haragodat + elfordultál a te búsulásod haragjától.”

SzIT: „Kegyelmedet, Uram, kiárasztottad földedre + Jákob sorsát jóra fordítottad. Néped bűnét megbocsátottad + minden vétkét betakartad. Méltatlankodásodat visszavontad + haragod tüzét lelohasztottad.”

És Káldy igazítva: „Megáldottad, Uram, a te földedet + jóra fordítottad Jákobnak fogságát. Megbocsátottad a te néped gonoszságát + befödted minden bűnökét. Megenyhítetted minden haragodat + lecsillapítottad felindulásod tüzét.”

3. A *Sacramentarium*, vagyis az *orációk, prefációk, kánonok*. A biblikus szövegek voltaképpen nem okoznának nagyobb problémát, ha elég szerények lennének a biblikus stílus keretei között maradni, s lemondani „leleményeinkről”. Annál több nehézséget adnak azok a szövegek, melyek a patrisztikus teológia háttéréből lépnek elő s foglaltatnak a liturgiába. Komoly munkát kíván már a szövegek megértése is, még többet a megfelelő magyar nyelvi szókinés és mondatszerkezet megtalálása. Ha szót szó mellé fűzve „szolgai” fordítást nyújtunk, ugyan kisebb bajt csináltunk, de feladatunkat igazán nem teljesítettük. Ha viszont magyarosság címén eltérünk az eredeti *formájától*, szinte biztos, hogy elveszik az eredeti *tartalma* is.

A *Sacramentarium* anyaga az Egyház legbecsesebb hagyománya. A vértanúk korának reflexiója, az egyházatyák misztérium-teológiájában kicsiszolt szó- és kifejezőkészlet, a legfegyelmeltebb és legpallérozottabb rétori hagyomány egyesül itt azért, hogy az Egyház a lehető legpontosabban és legnemesebben kifejezze, mit gondol az ünnevelt misztériumokról. Eppen ezért a fordításnak legelső kritériuma nem az, hogy mindenki azonnal értse, hanem hogy minél inkább visszaadja az eredeti tartalmát. Hiába ért „valamit” a szövegből a hívő, ha maga az Egyház elveszíti a tényleges értelmet. E szövegek elsődlegesen úgysem arra valók, hogy a híveket oktassák, hanem a szentségi cselekmény részei, megvalósító szavak; a hívek (de még a papok is) elsősorban megtanulás (memorizálás, magyarázatok) útján jutnak el megértésükhöz.

Az orációk tartalmáról és stílusáról könyvtárnyi irodalom van. Most csak néhány fordítói problémáról akarok beszélni, mégpedig először lexikai, azután szintaktikai szempontból.

a) Bár a *Sacramentarium* szókinése gazdagabb, szétágazóbb, mint a Bibliáé, de nem kevésbé „kötött”. A misztérium-teológia lényegében gyökerezik, hogy e szókészlet kétarcú: teológiai szabatos, de ugyanakkor életszerűen érzéletes. Hogy kell ez utóbbit értenünk?

A liturgikus misztérium-teológia kiindulópontja, hogy Krisztus istenségét az ember számára testi mivolta közvetítette („az ő embersége volt ugyanis az Ige személyével egységben üdvösségünk eszköze” – mondja a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciója). Ennek folyományaképpen az Egyház szellemi-isteni lényege is emberi intézmények által érvényesül, szentségi tevé-

kenysége is külső, érzékletes, látható dolgokhoz, jelekhez van kötve. Míg az hittudományi, ájtatossági, elmélkedési irodalom megteheti, hogy bizonyos doktrinális elvontsággal vagy spirituális lebegéssel beszél a szent dolgokról, a liturgia úgy szólítja meg egzisztenciálisan az embert, hogy a számára jól ismert dolgokat, fogalmakat, életkörüket használja megszentelt jelként. A liturgikus szövegek teológiailag abszolút szabatosak, annál inkább is, mert bennük az Egyház a saját létét fenyegető ókori eretnekségekre is válaszolt. De ezt nem a teológia elvont nyelvén teszik, hanem képszerűen.

Ezért az oráció-fordításoknál nem elég egy-egy szó szótári jelentését megállapítani, hanem meg kell tudnunk egyrészt, hogy milyen teológiai kontextusba illeszkedik az adott szó, másrészt képszerűségét az élet mely területéről veszi, s ennek megfelelően végig kell vezetnünk a megkezdett képi logikát.

Ami a teológiai tartalmat illeti: van a szakramentáriumnak néhány kultikus kulcs-szava (pl. devotio, munus, actio, effectus, consortium, institutio, stb.) melyek tartalmát igen pontosan tisztázni kell, a megfelelő magyar szót (esetleg szavakat) nagy gondnal kiválasztani, azután következetesen használni.

A másodikat, a képszerűséget illetően: ha rábukkanunk, milyen élet-szférából vesz egy oráció egy adott szót, akkor végig kell vizsgálnunk ebből a szempontból az egész szöveget.

Hadd hivatkozzak itt egy-két példára: „Da nobis, quaesumus, Domine, ut et mundi cursus pacifice nobis tuo ordine dirigatur, et Ecclesia tua tranquilla devotione laetetur.” E szövegben a „pax” (tranquillitas ordinis) filozófiai tartalma következetesen végigvezetve jelentkezik az oráció szóválasztásában (cursus, ordine, dirigatur, tranquilla).

„Deus virtutum, cuius est totum, quod est optimum, insere pectoribus nostris amorem tui nominis, et praesta in nobis religionis augmentum, ut quae sunt bona, nutrias, ac pietatis studio, quae sunt nutrita, custodias.” E szövegben világos a kertészeti kifejezések következetes alkalmazása.

„Tua nos, Domine, medicinalis operatio, et a nostris perversitatibus clementer expedit, et ad ea, quae sunt recta, perducit.” Ez az oráció csak akkor fordítható le, ha végig az orvosi tevékenység képe áll a szemünk előtt.

„Concede nobis, Domine, praesidia militiae Christianae sanctis inchoare jejuniis, ut contra spirituales nequitias pugnatu, continentiae muniamur auxiliis.” Nemcsak a „militia” utal a katonaeletre, hanem a „praesidia, inchoare, contra nequitias, pugnatu, muniamur, auxiliis” szavakat is ebben az összefüggésben kell értelmeznünk és fordítanunk.

b) A bibliai szövegekkel szemben az orációk stílusa elválaszthatatlan a sokat emlegetett római tömörség, szigorú szerkesztés, *gravitas* erényeitől. Míg a biblikus szövegeknél jól esik egy kis bőbeszédűség, az orációban egyetlen „főlöleges” szó sincs, minden elem összefügg a többi elemmel, szinte matematikai vagy kémiai képlet módjára lehetne ábrázolni egy oráció gondolati rendszerét. (A hely nem engedi, hogy erre példát mutassak, több ilyen jellegű elemzést közöltem az elmúlt évek során az Új Ember „Jegyzetek a liturgiáról” című rovatában.)

Az oráció lényegéhez tartozik, hogy egyetlen összetett gondolat, melynek nyelvi megfelelője az egyetlen összetett mondat (a prefációk esetében: három-négy ilyen mondat). Aki ezt felbontja sok apró, egymáshoz fűzött mondatra, az nemcsak zaklatott, aszmatikus hangzást produkál, hanem az oráció tartalmát is szétrombolja. Az oráció tartalma ugyanis nem a részletekben rejlik, hanem a részletek egésszé szerveződésében. Elterjedt tévedés, hogy a magyar nyelv nem alkalmas ilyen összetett körmondatok megalkotására. Főnt már láttuk, hogy ez nem igaz. Hogy nem a magyar nyelvben gyökerező

problémáról van szó, jól kitűnik abból, hogy e járvány világszerte elterjedt. (Zárójelben említem meg, hogy a hazai tudományos irodalomban, teológiában, újságírásban egyre elterjedtebb a hosszú, összetett mondatok jogos vagy jogtalan használata.) Nem állítom, hogy könnyű egy áttekinthető magyar körmondatban tolmácsolni a latin orációt. De aki erre nem képes, aki nem tud annyira magyarul, hogy ezt meg tudja tenni, az tartózkodjék a liturgikus fordítástól.

És még egy megjegyzés a szerkezet kérdéséhez. Az esetek többségében a mondat kisebb egységeinek sorrendjét büntetlenül nem forgathatjuk fel. Az oráció-mondat logikai és pszichológiai rendje egyaránt átgondolt és stabilizált. Az előbbi gondolatokra támaszkodnak a rájuk következő gondolatok, s ezt felcserélni veszélyes. A hallgató szempontjából is lényeges kérdés, mi az, ami előbb jut tudomására, ami előbb vetődik elméjének képernyőjére, mi az, ami később következik. A mondat-periódus azt is jelenti, hogy befutunk egy utat, melynek egyes lépéseiből fokozatosan alakul ki a teljes gondolati pálya.

Hogy a nyelvi problémák mennyire tartalmi dolgokat takarnak, arra pusztán egyetlen példát szeretnék hozni:

Da nobis, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui nova incarnati Verbi tui luce perfundimur, hoc in nostro resplendeat opere, quod per fidem fulget in mente.

Egy – a püspöki kar nevével fémjelzett – liturgikus kiadvány így fordítja: „Mindenható Istenünk, örök Igéd megtestesülésével új hajnal virradt reánk. Add, hogy a hit fénye, amely lelkünket eltölti, teteteinkben is megnyilvánuljon.”

Tagadhatatlanul igen jámbor imádság. De ez van-e a latin eredetiben? Nagyjából. Lássuk a különbségeket!

A fordítás a mindenható Isten nevét megszólításként az oráció elejére hozza. Ilyen orációk – melyek Isten megszólításával kezdődnek – vannak. A liturgia főként akkor használja e formát, ha a „qui... = aki” vonatkozószóval valamely isteni tulajdonságot vagy tettet akarja a névhez hivatkozásként csatolni. Lehet, csak a szerkezet eleganciáját veszi el a „Da... ut qui... hoc... quod” rendkívül világos pillérek kimozdítása helyükből. Az már nagyobb baj, hogy az „Istenünk” beleírással megváltozik a mondat hangsúlya. Az oráció nem egyszerűen a mi Istenünkhöz beszél, hanem az abszolút létezőhöz, a kozmosz Teremtő Urához, az Atyához, aki Fiában lett „Istenünkké”, Emmanuellé.

Az „örök Igéd...” kezdetű mondat önálló kijelentéssé lett. Ez nagyon kellemetlen, mert itt és minden hasonló esetben (az új misekönyv tele van vele) egy hivatkozást kiszakítva a rendszerből, mintha Istent akarnánk felvilágosítani egy általa nem ismert tényről. Valójában a „luce” (fény) „resplendeat” (visszatükröződik) „fulget” (ragyog, világít) koherens szósorozat szakad szét. A latinban természetesen nem hajnalról van szó, hanem arról, hogy Krisztus megtestesülése mibennünk meggyújtott egy fényt (az igaz istenismeret és mint tudjuk, az igaz istenközösség) fényét.

Van itt még nagyobb baj is. A fordítás kiiktatja a „Verbi” és a „luce” közötti genitivus-vizszonyt, s az új hajnal hasadásának időhatározójává teszi a megtestesülést, s ez határozza meg az „új” melléknév szerepét is. Eszerint csak arról van szó, hogy amikor az Ige megtestesült, akkor „új hajnal” virradt ránk (az emberiségre? az egyes emberre?). Aki ismeri más orációk parallel helyeit (pl. „recensita nativitas”) és az orációk gondolatvilágát, tudja, hogy a „nova luce Verbi incarnati” ennél sokkal többet jelent. Miért beszél „nova lux”-ról az oráció, méghozzá a „Verbi incarnati” „nova lux”-áról (genitivus-szerkezet)? A misztérium-teológia szellemében ez azt jelenti, hogy a megtestesülés most, amikor az év körforgása kultikus értelemben visszahozza a jelenbe Krisztus születését („Sic praesens testatur dies currens per anni circulum” – mondja a Christe Redemptor omnium karácsonyi himnusz), s így a kultusz-misztérium ünnepelésében megújul a megtestesülés, akkor e misztérium évről-vére új fényt bocsát ki magából, s vele elárasztja 1996, 1997 egyházát, elárasztja a japán és brazil egyházat, a Rómában és Kiskunhalason ünneplő krisztusi közösséget. Krisztus megtestesülése a misztérium-teológia felgőgása szerint úgy működik, mint egy energia-központ, mely a liturgikus jelek közvetítésével besugározza az energiákat, amikor annak eljön az ideje. Ezért beszélhetünk az „incarnati Verbi nova lux”-áról, a megtestesült Ige (vagy ha tetszik: az Ige megtestesülésének) új fényéről.

Ez a fény már eltöltött minket, nem saját érdemünkből, hanem egyedül Isten ajándéka-képpen. Annak a meg nem nevezett valaminek, amit Krisztus megtestesülése életünkbe elhozott – mondjuk így: a megszentelő kegyelem ajándéka-képpen életünket ontologikusan (a lét síkján) átjárta (perfundit) – elsősorban mentalitásunkban kell ragyognia, teljes fényben uralkodnia (fulgere). A „mens” ugyanis nem azonos a lélekkel. A „mens” szó-összefoglalja az ember értelem-, érzelme-, és akaratvilágát; nem a lélek, hanem a léleknek egy fajta működése, megnyilvánulása. Ez a tündöklés tehát már következménye az elmében annak, hogy Krisztus fénye elárasztotta lelkünket.

Bár csak ez a hit az, ami üdvözít, nem a tettek, mégis a hit tettek nélkül halott, azért a tettekben ennek a belső fénynek a „visszfénye”, reflexe jelenik meg (resplendeat). De ahogy a hitre is csak Isten indít, úgy jócselekedetekre is csak az ő kegyelme vihet el. Ezért kéri az oráció, hogy Isten adjon meg („Da nobis...”) a belső fénynek ezt a külső kiragygását.

Az oráció nem beszél nyíltan arról, hogy mi ez a belső fény, ami a megtestesülésben minket elárasztott, ami hitünk által (voltaképpen az Egyház hitében) bennünk teljes fényvel tündöklő, s a tettekben visszacsillóg. Itt van a helye a liturgikus meditációnak, hiszen egy igen összetett misztérium-valóságáról van szó.

Most olvassuk el ismét a fordítást: mennyiben fejezi ki ezt a tartalmat és ami a legfontosabb: a tartalmi elemek együvé tartozását? Az „új hajnal”-ról már esett szó. Az orációban szó sincs arról, hogy a hit fényéről beszéljünk. Valami fényről beszél egy isteni fény megjelenéséről, arról, aki „Világosság a Világosságtól”, ami a hit által tündöklök bennünk. A „tetteinkben megnyilvánuljon” nem csak elkeserítően lapos (éppen a mondat végén!), hanem meg is töri az orációban végigvitt fény-szimbolikát. Tegyük hozzá: látszólag csak stilisztikai trükk, hogy a két elemet (tetteinkben... a hit által...) megfordítja a magyar fordítás. Valójában a latinban még ennek a sorrendnek is van tartalmi hatása: a mondat végének kicsengésében hangzik el az utalás a hit által elménkben tündöklő, meg nem nevezett, titokzatos isteni ajándékra.

Nyilvánvaló, hogy ezt az összetett tartalmat első hallásra sem latinul, sem magyarul nem fogja fel az átlagos hívő, de még a művelt teológus sem. Nem is kell felfognunk. Olyan szövegre, olyan fordításra van szükségünk, melyet érdemes megtanulnunk, több oldalról megközelítenünk, a Biblia és a szenthagyomány fényében értelmeznünk, magunkban ismételgetnünk és egyre jobban megszeretnünk.

Szűnyogh Xavér így fordította ezt az orációt: „Add meg, kérünk, mindenható Isten, nekünk, akik a te Igéd megtestesülésének új fényében élünk, hogy tettünkben az sugározzék vissza, ami a hit által lelkünkben tündöklő.” Az oráció teljesen érthető, s tartalmilag is, szerkezetileg is alapvetően rendben van. Talán csak az kifogásolható, hogy az „új fényben élünk” kevesebb, mint „perfundimur”, s hogy az „in mente” kifejezést nem merte pontosabban fordítani, ezért itt kissé felhígul a hármast ritmus szigorú logikája.

Mezey László fordítása így hangzik: „Add meg nekünk, kérünk, mindenható Isten, hogy, kiket megtestesült Igédnek eláraszt új világossága, cselekedeteinkből ragyogjon elő (az), ami a hit által elménkben tündöklő.”

4. A *hymnuszok* háttéré – legalábbis a hymnuszok alaprétegének esetében – az orációkhoz hasonlóan: az egyházatyák teológiája. (A harmadik ide tartozó fordítói feladattal, a homíliákkal, szermókkal most helyszűkében nem foglalkozunk.) Itt azonban a költői műfaj sajátosságai még nehezebb helyzetbe hozzák a fordítót. A hymnuszok költőisége ugyanis általában nem a költői eszközök virtuóz alkalmazásából ered, így a mégoly virtuóz fordító technikája sem elegendő visszaadására, s még nagyobb hibát követ el, ha költőinek szánt szavak beszúrásával akarja versét „szébbé” tenni. A hymnuszok költőisége a forma fegyelmén kívül szorosan összefügg a hymnuszok teológiájával. Az esztétikai írók emlegetik, hogy a költő német neve (Dichter) a költészet legelső követelményére utal: a költészet sűrített beszéd. S ez nagyonis megfelel az ókeresztény hymnusz-költészet sajátosságainak. Miről van itt szó?

Szent Ambrus és követői hymnusai abból a misztérium-teológiából sarjadnak, mely a dolgokat együttállásukban, egymásra-vonatkozásukban szemléli. Minden dolog több mást is jelent, vagy több más dologra is utalhat; nem emberi önkényből, hanem Isten akarata szerint. A költő számára ez azt

jelent, hogy a szavak merészen kombinálhatók egymással, mert a szó (helyesebben: a szóval jelölt dolog) szimbolikus-misztikus értelme gyors átmenetet enged egy másik dologra. Egymástól távol álló szavak kerülhetnek így egymás mellé, hatalmas energiákat mozgósítva e sűrítettség által. A vers nem annyira hasonlatokkal dolgozik, tulajdonképpen nem is „képes kifejezésekkel” (a modern költészet értelmében), mint inkább misztérium-szimbólumokkal, melyeket a szerző gyakran nem fejt ki, hiszen e dolgok úgyis egymásra vonatkozásban állnak egymással. Ellentétek, furcsa szókapcsolatok ütköznek össze, s ebből egy szinte sistergő, szikrázó gondolati költészet jön létre, melynek hatását még fokozzák a merész, olykor szinte természetellenes szórendek, egymásba-ékelések, elíziók. A későbbi himnuszok tempója ehhez képest lelassul, a gondolatok símább folyásúak, mondhatni kevésbé merészek, a bensőséges jámborság hangja költői csinnal csendül fel bennük.

Minél közelebb vagyunk Ambrushoz, annál nehezebb megbirkózni e sűrű költészet fordításával. Otthonosnak kell lennünk a misztérium-teológia gondolkodásmódjában, s elegendő nyelvi fantáziával kell rendelkezünk, hogy e sűrítettséget magyarul is visszaadjuk. Lehetőleg minden részletet át kell menteni magyarrá, mert ha a sűrítettség enyhül, a vers banálisra válik. Minél inkább távolodunk a himnusz aranykorától, annál inkább elegendő a fordításhoz az átlagos költői jártasság.

Az említett tartalmi-műfaji követelményeknek ismét van egy lexikai és egy szintaktikai oldala. A szóválasztásnak igen pontosnak kell lennie, mind tartalmi, mind képi vonatkozásban. Azután a választott szóval mint egy matematikai levezetés egy adatával kell tovább dolgoznunk, szigorúan végigkövetni a logikai folyamatot, s annak megfelelően választani hozzá a további szavakat. A sűrítettség a nyelvtant is érinti: tömör, néha meglepően tömör szerkezetek, inverz szórendek, olykor olyanok is, melyek az élőbeszédben furcsán hatnának, itt a költői nyelv és a tartalmi kohézió eszközévé válnak.

Az elmondottakat egy példával illusztrálom. Szent Ambrus reggeli himnuszának első versszaka latinul így hangzik: „Splendor paternae gloriae, de luce lucem proferens, lux lucis et fons luminis, diem dies illuminans.” A „paterna gloria”: az Atyaisten belső dicsősége, az a ragyogás, mely tökéletességének „ruhája”. Az atyák szentháromságtana értelmében (és összhangban a Zsidó-levél 1,3. versével) Krisztus „az Atya dicsőségének kisugárzása, aki az Atya istenségéből meríti, hozza elő saját istenségét: „de luce lucem proferens”, amint a Credóban is imádkozzuk. Ő „lux lucis”, tehát nemcsak a Fényből való Fényesség, hanem egyúttal a Fényben megmaradó Fényesség, mert „Az Atyában a Fiú és a Fiúban az Atya” (vö. Ján 14,11). Az Atya méhéből hozott fényesség a világban megjelen, hogy megvilágosítsa az embereket (vö. Ján 1,9), s így azok számára, kik azelőtt éjszakában és sötétségben jártak, éjszakát nem ismerő Nappallá lett (vö. Ján 12,35; 8,56). Mindezt a tartalmat egy összesen 32 szótagos megszólításba sűrítve futtatja le elménkben a vers, majd az utolsó versszakban így kanyarodik vissza hozzá: „Aurora cursus provehit, aurora totus prodeat, in Patre totus Filius, et totus in Verbo Pater.” Napkeltei himnuszt éneklünk, s szemünk a hajnalból előragyogó napra szegeződik: a hajnali napkelte magában rejti a nap teljes futását, s a kettő egymást átjáró egysége bármi magyarázkodás nélkül az Atya és Fiú egymásban létének képévé válik.

A tartalmi nehézségekhez járul még kétségtelenül a formai: e sűrítettséget az ambrozián versforma rövid, feszes képletei között kell elhelyezni. A fordító sokszor érezheti, hogy ki tudná ő fejezni a szöveg minden árnyalatát, csak lennének a szorok egy kissé hosszabbak. De nem lehetnek: a vers lényegét tené tönkre a fellazítás.

Egy versszakot Ambrus Szent Ágnes-himnuszából: „Metu parentes territi claustrum pudoris auxerant: solvit fores custodiae fides teneri nescia”. Babits fordításában: „Kettős gonddal a remegő szülők őrzik a lányoszobát, de minden ajtón áttör az igazhatatlan áhitat.”

A magyar műfordítói hagyománynak hála, kiváló példaképekkel rendelkezünk. Mindenekelőtt Babits himnuszfordításaira kell gondolnunk, melyek éppen ahol a legmodernebbnek, mondhatni legbabitsosabbnak tűnnek, ott állnak legközelebb az eredeti szöveghez: (Pl. „Hic ignis exstinguit fidem, haec flamma lumen eripit, hic, hic ferit”, ut profluo cruore restinguam focos! – E tűz eloltja a hitet! Ez a láng elfedi a fényt! Vágj, pallos, vágj! hogy elfolyó vérem az oltárt oltsa ki!” Sík Sándor himnuszfordításai közt is találunk jól sikerülteket, az ő alkotához azonban inkább a későközépkori, kissé érzelmes himnusz-stílus állt közel: (In passione Domini, qua datur salus homini, sit nostrum refrigerium et cordis desiderium. – Urunk kinszenvedései, mikben a föld üdvét leli, adjanak nekünk frissülést, szívünk vágyának enyhülést!) Újabban Csanád Bélának köszönhetünk néhány remek fordítást, mind az ókeresztény, mind a középkori költészet köréből: („Beatus auctor saeculi servile corpus induit, ut carne carnem liberans ne perderet, quos condidit. – A világ boldog Mestere szolgálai testbe öltözött, hogy testünk testtel mentse meg, s ne vesszen el, kit alkotott.”)

A himnuszfordításnak egyszerre kell puritánnak lennie: lemondani minden felületes költőieskedésről, ugyanakkor merésznek és fantáziadúsnak: közvetíteni a himnusz tartalmának minden merészségét, a maga villámló sürítetttségében.

* * *

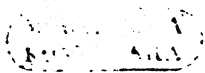
Már két gyakorlati megjegyzés van hátra. Látnivaló volt, hogy a liturgiafordítás sok munkát, kiérlelt elveket, magas nyelvi kultúrát igényelne. Meg kell értenünk, hogy a zsinat utáni heveny lázban minderre nem volt idő. Akármilyen, csak legyen már magyar liturgiánk, mert két év késedelem, és összeomlik az Egyház... Sajnos ez a megfontolatlanosság a kész szövegeknél nagyobb bajt is hozott: az elvek és gondolkodásmód összezavarodását. Tanúsítja ezt, hogy utóbb, mikor már lett volna idő a jó fordításra, nem jobb, de inkább még gyengébb fordítások váltották fel az elsőket. (Amennyivel például a Szunyogh-misszale fordításai jobbak a zsinat utáni misekönyvnél, pusztán azért, mert nagyobb tudású és a szöveg iránt alázatosabb szerzőtől valók, annyival jobbak még a közvetlenül zsinat utáni szövegek is a közelmúltban megjelent „revideált” misekönyvnél.) Természetesen a mai fordításokkal „érvényes” liturgiát végzünk, de ki kell mondanunk, hogy mihelyt az idő megéri rá, az egész munkát előlről kell majd elkezdni.

A másik gyakorlati kérdés: Van-e egy jó liturgiafordításra „fogadókészség” a papok, hívek körében? Remélem, van. De ha, ne adj’ Isten, nem lenne, akkor is meg kell csinálni. A dogmák, az erkölcsi parancsok nem népszavazás függvényei. Az út fordított: az Egyház élénk adja isteni megbízása erejéből, s mi elfogadjuk, majd sok munkával megpróbáljuk magunkévá tenni, megvalósítani. Az igazság nem áldozható fel a köztetszés kedvéért. S értsük már meg, hogy a liturgikus szövegnek is megvan a maga igazsága!

Ha azután megszületik a magyar szakrális nyelv, s egy új fordítás valóban hiánytalanul (közel hiánytalanul) közli a liturgia tartalmát, megkérdezhetjük: most mit kell tennünk azért, hogy a végre megjelent igazság beragyogja az elméket.

In principio erat verbum et verbum erat apud Deum et Deus erat verbum hoc erat in principio apud Deum omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil etc.

Kezdetben vala ighe es az ighe vala ysteneel es ysten vala ighe es kezdetul foghina vala ystennel

az érsekújvári 1520-iki Codex' kezdet.

János evangéliumának első verse(i) latinul-magyarul az Érsekújvári-kódexből (XVI. sz. eleje)

SZENT JÁNOS ÍRASA SZERINT

való EVANGYELIOM.

E' Szent János, a' Zebedéus fia, és a' Christusnak legszerelmereső tanítványa. Páthmós fizgetéből a' Domitiánus Tsászár halála után (kitől oda számkiverésbe küldetett volt) megjöven Efésusba, (Eusébius írja Eccl. Hist. 3. K. 18. R.) minek utánna látta volna a' három első Evangyélisíták írásit, és azoknak igazságáról bizonyoságot tötet volna, úgy írta e' Könyvet: mivelhogy látna aztis, hogy egynehány emlékezetre méltó dolgokat amazok elhagytak volt. Eusébius 3. K. 21. R.

I. RESZ.

A' este lött Ige: János bizonyág-tétele a' Christusról, és Keresztsege: Négy tanítványoknak hívat aljok: az eg' lajtorjája.

Kezdetben † vala amaz Ige, és az az Ige vala az Istennél, és az az Ige Isten vala.

2 Ez †† az Ige kezdetben az Istennél vala.*

3 Mindenek ez által teremtetek, és ő vala nélkül ül semmi nem teremtetett, valami teremtetett.**

7 Ez jött tanúbizonyoságot tenni, az a', hogy ama' Világosságról bizonyoságot tenne, hogy ő általa mindenk' hinnének.

8 Nem vala ez ama' Világosság, hanem küldetett volt hogy bizonyoságot tenne arról a' Világosságról. †

9 Ez vala amaz igaz Világosság, melly megvilágosít minden e' világra született embert.

10 E' világon vala, és e' világ ő általa teremtetett, de e' világ ötet még nem esméré.

A Szent János írása szerint való Evangyéliom első versei Károli Gáspár fordításában az 1700-as amszterdami kiadásból